

Faiq Ələkbərli
AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

IVYazı

1917-ci il dekabrın 5-də Zaqafqaziya Komissarlığı ilə Türkiyə arasında imzalanmış Ərzincan müqaviləsinə əsasən rus qoşunları Qafqaz cəbhəsindən geri çəkilməyə başladı. 1918-ci ilin fevralın əvvəllərində Tiflisdə, Cənubi Qafqazdan Ümumrusiya Müəssisələr Məclisinə seçilmiş deputatların yığıncağında Zaqafqaziyanın ali hakimiyyəti orqanı olan Zaqafqaziya Seymi (parlament) açıqlı və bu bölgədə əsas güc mərkəzinə çevrildi. Fevralın 23-də öz işinə başlayan Seymdə əsasən üç partiyanın - Müsavat (Azərbaycan türkləri), Daşnaksutyun (ermənilər) və Sosial-Demokrat (gürcülər) nümayəndələri təmsil olunurdular. Seymdəki 44 millət vəkili ibarət Azərbaycan milli fraksiyasının rəhbəri M.Ə.Rəsulzadə idi.

Bu dövrdə Türkiyə gürcü və ermənilərin Seymdə apardığı siyasəti qəbul etməyərək onlara qarşı müharibə elan etdi. Müharibə 8 gündən artıq çəkmədi və Osmanlının qələbəsi ilə yekunlaşdı. Türk fraksiyasının təkidilə Zaqafqaziya Seymi aprel ayının 22-də ölkənin suverenliyini elan etdi.

1918-ci ilin mart hadisələri zamanı "Bakının və ətraf rayonların İnciləbi Müdafiə Komitəsinə başçılıq edən Şaumyan"ı hələ, 1917-ci ilin dekabrında Leninin imzaladığı "Türkiyə ərazisində Ermənistanın muxtariyyət verilməsi" dekretinə nail olmuşdu. Şaumyanın davam etdirdiyi antiAzərbaycan, antiTürk siyasəti isə Lenin 1918-ci ildə ona göndərdiyi teleqramda belə ifadə etmişdi: "Sizin möhkəm və qəti siyasətiniz bizi sevindirir". 3 1918-ci ilin martın 15-də Şaumyan Bakı Sovetinin iclasında açıq şəkildə bəyan etdi ki, Bakı Soveti Cənubi Qafqazda vətəndaş müharibəsinin başlıca istehkamına çevrilməlidir. Soyqırım ərəfəsində "Daşnaksutyun" Partiyası və Erməni Milli Şurası Bakı Sovetinin tərifinə keçdi. 30-31 martda təkcə Bakıda 12 mindən çox türk-müsəlman əhali rus-erməni hərbi birləşmələri tərəfindən soyqırıma məruz qaldı. Üstəlik, rus-erməni hərbi birləşmələri Quzey Azərbaycanın Şamaxı, Quba, Lənkəran, Kürdəmir, Salyan və başqa qəzalarında da on minlərlə türk-müsəlman əhalini qətlə yetirdilər. "Uzun müddət menşeviklərə qarşı mübarizə aparən bolşeviklərin menşevik və eserlərlə, hətta kadet və daşnaklarla mart günlərində birləşməsi dini və milli zəmində baş verdi". 4 Maraqlıdır ki, sovet tarixşünasları, alimləri mart soyqırımını ciddi-cəhdlə vətəndaş müharibəsi kimi qələmə verərək, bunun məsuliyyətini Müsavat Partiyasının üstünə atırdılar. Ancaq danışılmaz faktlar da sübut edir ki, mart hadisələri zamanı rus bolşevikləri və erməni daşnakları birlikdə Quzey Azərbaycan türklərinə qarşı soyqırım

həyata keçiriblər.

1918-ci il 30-31 mart türk-müsəlman soyqırımından sonra, bolşevik-daşnakların rəhbərlik etdiyi Bakı Soveti aprelin 1-də keçirilən "sülh kofransı"ndan sonra Bakıda hakimiyyət tamamilə ələ keçirdi. 5 Bakı Soveti erməni (daşnak) və rus (bolşevik) siyasi mətbu orqanları və təşkilatları istisna olmaqla, bütün qəzet və jurnalların, milli şuraların fəaliyyətinə qadağan qoydu. Aprelin 25-də S.Şaumyanın sədrliyi ilə Bakı Xəq Komissarları Soveti (BXKS) yaradıldı və onun rəhbərliyinə əsasən erməni daşnakları və rus bolşeviklər daxil idilər. Bu anlamda daşnak Ermənistanın liderlərindən Xatısov BXKS-ni "erməni sovet hökuməti" adlandırmışdı. Üstəlik, BXKS özünü Sovet

lindən ibarət olduğu üçün, onların yaratdıqları Milli Şurayı həm də yeni yaranmış Azərbaycan Cümhuriyyətinin ilk parlamenti kimi də qəbul etmək olar. Milli Şuranın ilk toplantısında Azərbaycan Milli Şurasının Rəyasət Heyəti və sədri seçildi. Seymdə Azərbaycanı təmsil edən əksər partiyalar - "Müsavat", Müsəlman Sosialist Bloku, Müsəlman Sosial-Demokrat-Menşeviklər və "Hümmət" M.Ə.Rəsulzadənin Milli Şuraya sədr seçilməsinin lehinə səs veriblər.

Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il mayın 28-də dünyaya elan edilən Azərbaycan İstiqlal Bəyannaməsində deyilirdi: "1. Bu gündən etibarən Azərbaycan xəlqi hakimiyyət həqqinə malik olduğu kimi, Cənubi-Şərqi Zaqafqaziya ibarət olan

Quzey Azərbaycanın istiqlalı mayın 30-da dünya dövlətlərinə bəyan edildikdən sonra Milli Şuranın qərarı ilə Cümhuriyyətin ilk hökumətini təşkil etmək Fətəli xan Xoyskiyə tapşırıldı. Cümhuriyyətin dövlət quruluşu parlamentli respublika idi. Müvəqqəti hökumət ilk gündən öz programında elan etmişdir ki, hökumət başlıca olaraq işçi və kəndli kimi əkinçi insanlara istinad etməli və Azərbaycan azadlıq ölkəsi olmalıdır. 'Burada bir sinif digər sinfə hakim deyildi. İnsan nə vanna görə haqlı, nə də yoxsulluğuna görə haqsız görünürdü'.

Çox mürəkkəb bir dövrdə azadlığa qovuşan Quzey Azərbaycanın milli hökuməti yenidən yaranmış dövlətin dayaqlarını möhkəmlətmək

vasitəçiliyi ilə aparılan gərgin danışıqlardan sonra Milli Şuranın buraxılması və bütün hakimiyyətin Fətəli Xan Xoyskinin rəhbərliyi ilə yenidən təşkil edilən Müvəqqəti Milli Hökumətə verilməsi şərti ilə müvafiq razılığa gəlmək mümkün olur".

1918-ci ilin iyunun 17-də F.Xoyskinin başçılığı ilə Gəncədə yaranan 2-ci hökumət iyun ayında milli dövlət bayrağı (24 iyun), milli ordunun yaranması (26 iyun), Türk dilinin dövlət dili olması (27 iyun) və başqa ümummilli məsələlərə bağlı mühüm qərarlar qəbul etdi.

Qafqaz İslam Ordusunun qarşısında duran əsas məsələ isə Bakı quberniyasını və Bakı şəhərini BXKS-nin işğalçı ordusunun əlindən azad etmək idi. Nuru paşanın başçı-

Quzey Azərbaycanda Milli Azadlıq Hərəkatının Türkcülük və Azərbaycançılıq fəlsəfəsi (1901-1920-ci illər)

Qafqaz İslam Ordusunun qarşısında duran əsas məsələ isə Bakı quberniyasını və Bakı şəhərini BXKS-nin işğalçı ordusunun əlindən azad etmək idi. Nuru paşanın başçılığı ilə Qafqaz İslam Ordusu BXKS-nin birləşmiş hərbi qüvvələrini Göyçay yaxınlığında ağır məğlubiyyətə uğradaraq, iyulun 20-də Bakıya doğru istiqamət aldı. Bu məğlubiyyətdən sonra BXKS 1918-ci il iyulun 31-də süqut etdi və avqustun 1-də Bakıda eser-daşnak-menşevik ittifaqı əsasında "Sentrokaspi və Sovetin Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət Heyəti Diktaturası" adlı mürtəcə hökumət təşkil olundu...

Rusiyasının ayrılmaz tərkib hissəsi hesab edir və Azərbaycana nəinki müstəqillik, heç muxtariyyətin də verilməsi ideyasını qəbul etmək istəmir.

Bu kimi qəbul edilməz hadisələr Zaqafqaziya Federativ Demokratik Respublikasının dağılmasına səbəb oldu. 26 may 2018-ci ildə Gürcüstan Zaqafqaziya Respublikasının tərkibindən çıxdıqdan sonra, mayın 27-də türk-müsəlman millət vəkili-nin fəvqəladə iclası keçirildi və iclas Quzey Azərbaycanın idarə olunması vəzifəsini öz üzərinə götürərək, Azərbaycan Milli Şurasını elan etdi. Əslində Azərbaycan Milli Şurası Seymdə iştirak edən 44 millət vəkili

Azərbaycan dəxi kamilə-hüquq müstəqil bir dövlətdir. 2. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin şəkli-idarəsi Xəq Cümhuriyyəti olaraq təqərrür ediyorg".

Azərbaycan Cümhuriyyətinin varlığı yalnız Quzey Azərbaycan türkləri üçün deyil, bütün Türk dünyası, müsəlman Şərqi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. Eyni zamanda, bu cümhuriyyətin qurulması çar Rusiyasında baş verən inqilabların nəticəsi deyil, millətin özünün ortaya qoyduğu milli ideyasının qanunauyğun sonluğu idi. Quzey Azərbaycan türkləri bir daha sübut etdilər ki, yeni dövrdə də demokratik cümhuriyyət qurmağa qadirdir və layıqlıdır.

üçün Osmanlı ilə 4 iyunda hərbi müqavilə bağlandı. Müqaviləni Azərbaycan tərəfindən Milli Şuranın sədri M.Ə.Rəsulzadə, xarici işlər naziri M.H.Hacinski, Türkiyə tərəfindən isə xarici işlər naziri Xəlil bəy və Qafqaz cəbhəsinin baş komandanı Vehib paşa imzaladılar. Həmin müqavilə əsasında Nuru Paşanın başçılığı ilə Qafqaz İslam Ordusu Azərbaycana yardıma göndərildi. Ancaq Gəncədə Nuru paşa ilə Azərbaycan hökuməti arasında narazılığın yaranması böhrana səbəb oldu. "Belə bir tarixi-siyasi və hərbi şəraitdə Nuru paşanın müşaviri, əslən Azərbaycanlı, XX əsrin görkəmli fikir və siyasət adamı Əhməd bəy Ağaoğlunun

liği ilə Qafqaz İslam Ordusu BXKS-nin birləşmiş hərbi qüvvələrini Göyçay yaxınlığında ağır məğlubiyyətə uğradaraq, iyulun 20-də Bakıya doğru istiqamət aldı. Bu məğlubiyyətdən sonra BXKS 1918-ci il iyulun 31-də süqut etdi və avqustun 1-də Bakıda eser-daşnak-menşevik ittifaqı əsasında "Sentrokaspi və Sovetin Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət Heyəti Diktaturası" adlı mürtəcə hökumət təşkil olundu. Ancaq Qafqaz İslam Ordusu əsasən eserlər və ermənilərdən ibarət olan bu hökumətin də Bakıda uzun müddət məskunlaşması ilə razılaşa bilməzdi. "Sentyabrın 14-dən 15-nə keçən gecə türk qoşunları sürətli hücumla Bakıya girdilər Sentyabrın 15-i günü Qafqaz Müsəlman ordusunun komandanı general-leytenant Nuru Paşa Gəncəyə - Azad Azərbaycan hökumətinin başçılarına xoş xəbərlə teleqram göndərdi". 11 Sentyabrın 17-də Azərbaycan Cümhuriyyətinin milli hökuməti Gəncədən Bakıya köçürüldü.

1918-ci il sentyabrın 23-də Tələt paşa ilə Almaniya arasında gizli protokol imzalandı. Həmin protokola əsasən, "Türkiyə qoşunları Azərbaycandan çıxar, Almaniya isə Azərbaycanın istiqlalını Rusiya tərəfindən təmin etməsinə imkan yaratmadı. Məlum oldu ki, Almaniya, Avstriya-Macarıstan və Osmanlı dövləti ilə Bolqarıstan məğlub olmuş, hadisələrin istiqaməti dəyişmiş və Azərbaycan üçün yeni bir imtahan dövrü başlamışdı". 12 1918-ci il oktyabrın 30-da Lemnos adasının Mudros (Mondros) limanında imzalanan müqavilənin 11-ci maddəsində göstərilirdi ki, Osmanlı Türk ordusu Qafqazda və Cənubi Azərbaycanda olan ordularını geri çəkməlidir. Bu müqaviləyə görə Güney Qafqaz Böyük Britaniyanın nüfuz dairəsi elan olunur və Bakıya ingilis qoşunları yeridilirdi. 'Meydana gələn yeni vəziyyətlə əlaqədar olaraq Azərbaycan hökumətinin nümayəndələri İranda olan və müttəfiqləri təmsil edən ingilis generalı Tomson ilə vəziyyəti aydınlaşdırmaq üçün Ənzəlidə görüşsələr də, o, Azərbaycan adında bir hökumət təminləmədiyini söylədi və danışıq aparmağa razılıq vermədi. Bu hadisə Azərbaycanın siyasi tarixində yeni bir dövrün başlanğıcı oldu'.